

CEMİL MERİÇ KİTABI
“Bu Ülkeyi Yeniden Düşünmek”

-SEMPOZYUM TEBLİĞLERİ-

Zeytinburnu Belediyesi Kùltür Yayınları
Kitap No: 45

Koordinasyon
Erdem Z. İskenderoğlu
Veli Koç

Cemil Meriç Kitabı

“Bu Ülkeyi Yeniden Düşünmek”

Hazırlayan
Asım Öz

Düzeltili
Habil Sağlam

ISBN 978-975-2485-12-9
TC Kùltür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 20640

1. Baskı
İstanbul, Şubat 2018

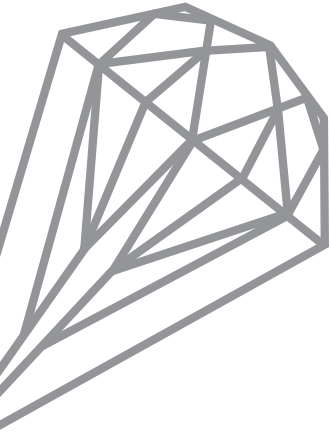
Kitap Tasarım **Salih Pulcu**
Tasarım Uygulama **Recep Önder**

Baskı-Cilt **Seçil Ofset Matbaacılık**
Yüzyıl Mh. Matbaacılar Sitesi 4. Cadde No: 77
Bağcılar İstanbul
Sertifika No: 12068

444 1984

www.zeytinburnu.istanbul

Entelektüel Kimdir? Cemil Meriç'in Hayatı Üzerinde, Bir Anlama Denemesi

ÖMER GÜLEN

Entelektüeli nasıl tanımalıyız? Kelimenin mahiyetini belirleme şansımız yok. Cemil Meriç, kelimenin, “ülkeden ülkeye, yazardan yazara değişen bir mefhum” olduğunu söyler.¹ Etimoloji, “entelektüel” kavramının üzerinde oluşmuş birçok tanımı yok sayarak, bizi mefhumun semantiğiyle karşılaştırır. Kelimenin Yunanca kökü, kadim dünyanın bilgeliğini üzerinde taşır. “Entelekheia, Yunancada olgunluk veya yetkinlik anlamında kullanılır. Felsefede kelime, yetkinlik durumuna ulaşmış gerçek varlık şeklinde geçer. Aristoteles “entelekheia” kelimesini, yetkinlik ve olgunluk halindeki varlık için kullanır; Fransızcada kelime “intellectuel” biçiminde, merakı veya mesleği gereği fikir meseleleriyle uğraşan kimse anlamında geçer.”² Kelimenin Yunanca köküyle Fransız kültürü içinde kazandığı anlam arasında iki farklı dünyanın izlerini görmekteyiz. Kavramın Yunanca karşılığı, her bir entelektüelin varlığında kendini yeniden hatırlatır. Bu durum, Edward Said’in, Julien Benda’nın entelektüel düşüncesini tanımlarken kullandığı ifadeler içerisinde kendini gösterir ve kelime, içeriğindeki varoluşsal anlamından ziyade özsel bir ön kabul şeklinde ifade edilir. “İnsanlığın vicdanı olan süper yetenekli, ahlaki donanımları gelişkin, filozof-kral

1 Cemil Meriç, *Mağaradakiler*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1978, s.380.

2 *Meydan Larousse*, Meydan Yayınevi, İstanbul, 1971, s.279.

bir figür.”³ Her kelime, kavramsal sınırın belirlediği sonucu dile getirir de hayat, şiirsel olan anlamlarla örülüdür ve entelektüelin belirgin vasfı, yaşamındaki şiirsel(şuur) dikkati korumasıyla tebarüz eder.

Entelektüelin kim olduğunu biz, hayat karşısındaki tutumunu tanıyarak öğreniriz. Hayat ve insanın kendi biricik varlığıyla bu hayata verdiği karşılık, hazırda bekleyen bütün tanımları yok eder. Her türlü tarif, bir çeşit tahriftir. Hayata dışarıdan bir müdahaledir. Entelektüelin öncelikli vasıflarından biri, hazırda bekletilen tüm tarifleri, hayatı içinde bozguna uğratmasıyla tebarüz eder. Cemil Meriç üzerine yapılan çalışmalarda da benzer müdahalelerin çeşitli biçimlerini görmekteyiz. Bu anlamda, yıkıcı sonuçlar doğuran iki tür müdahaleden söz edebiliriz. Bunlardan biri, Cemil Meriç’in ideolojisini tanımlama hevesiyle ortaya atılan görüşler sonrasında belirgin hale gelir. Meriç, entelektüel mücadelesinin büyük bir kısmını, kavram ve düşüncelerin mahiyetini belirlemek ve kişilerin düşünce karşısındaki konumlarını en doğru biçimde tespit etmeye hasretmiştir. Bütün bir hayatı boyunca aydınlatmaya çalıştığı mezkûr meseleler, etimoloji ve kültür tarihi konularında yapılan titiz çalışmalar sonrasında kitaplaşır. Mütefekkirin düşüncelerini, belirli bir ideoloji içinde tanımlama, Meriç’in, Türk irfanı içinde sahip olduğu mevkiye etki edecek bir yanlış okumaya sebebiyet verecektir. İkinci tahrif, akademik çalışmalarda ortaya koyulan soğuk bilimsel yaklaşımlarda açığa çıkar. Entelektüelin yaşamıyla ilgili akademik yaklaşımlarda düşünceler, ölen bir insanın soğuk cesedi üzerinde, istenilen her türlü tasarruf hakkına sahip olma vehmiyle ele alınır. Bilim kilisesi, üniversitelerde neyi koruması gerektiğini bilmektedir. Yaşarken hiç önemsemedikleri adamın bir gün ellerine düşeceğini bilirler ve zamanı gelince entelektüelin zihni, onlar için her türlü düşünceye kolayca ulaşabildikleri bir müzayedeye dönüşür. İki tür yaklaşım da kendi içinde, Meriç’in entelektüel konumunun yanlış anlaşılmasına etki edecek hatalar içermektedir. Kendi varlığını, hayatı boyunca her türden hazır kabullerin tuzağından korumuş mütefekkirin sahip olduğu asalet, belirli ideolojik tasnifler sonrasında, bir çeşit kayboluş ya da tutarsız olma gibi değerlendirmelere dönüşür. Modern yaşamda, düşünce söz konusu edildiğinde, olumlu ve olumsuz birçok değerlendirmenin merkezinde *aydınlanmanın* ve *batılılaşmanın* olduğunu rahatlıkla gözlemleriz. Entelektüel, çağının temel problemini açıkça gören kişidir. Cemil Meriç’in düşünce dünyasında da bu iki mesele merkezi bir öneme sahiptir. Bu meseleler karşısında Meriç’in tavrı, onun entelektüel sorumluluğunun boyutlarını bize göstermektedir.

3 Edward Said, *Entelektüel, Sürgün, Marjinal Yabancı*, Çeviren: Tuncay Birkan, Ayrintı Yayınları, İstanbul, 2009, s.22.

Jurnaller: Biyografilerden Kaçırılan Hayat

Mahmut Ali Meriç, *Jurnal*'in birinci cildinin girişinde "Jurnali Baskıya Hazırlarken" başlığıyla, önemli bir giriş yazısı kaleme almıştır. Bu yazıda *Jurnal* sahibi iki yazardan yaptığı alıntılarla, Cemil Meriç'in *Jurnal*'inin ehemmiyetini fark edebileceğimiz bir imkân sunmaktadır bize. Bu alıntılardan biri Chateaubriand'e aittir. Chateaubriand, kendi biyografi çalışmasının yazılma sebebiyle ilgili şu beyanatta bulunur: "Gündüzleri sağda solda işittiklerini akşamları hemen kâğıda geçiren şu tüccar zihniyetli yaşamöyküsü yazarlarının iftira ve dedikodularından kurtulmam şart, geleceğe gerçeğe uygun bir portremin kalması söz konusu." Alıntı yapılan diğer kişi ise André Gide'dir. Gide de benzer kaygıları dile getirir: "Sanırım pek yakında hakkımda oluşturulmakta olan yanlış görüntü ile savaşmam gerekecek: İsmimi verdikleri bir hilkat garibesi, benim yerime sahneye çıkarılan çirkin ve korkutucu, aptal biri."⁴ *Jurnal* yazarlarının temel kaygısı aynıdır. Çünkü biyografide kaybolacak olan, yaşamları boyunca üzerinde titizlik gösterdikleri hayatın kendisidir. Bizim, entelektüeli tanımak için, hayatın farklı evrelerini tanımaya ihtiyacımız var. Yaşamın evrelerini, salt bir kronoloji gibi göremeyiz. Kişisel varoluş, gündelik hayatın içerisinde sınımsız yaşanır. Her türden zorluğun, ıstırapın, hüznün ve umudun sıcaklığı bu hayat içerisinde. Cemil Meriç bu durumu şu şekilde dile getirir: "Hayata zincirliyoruz kollarımızdan, zaaflarımızdan çiviliyiz. Ve günler, çehrelerinde kamçıdan sert bir istihza... birer birer geçiyor önümüzden... günler bir akbaba, çelikten gagası bu akbabanın ciğerlerine kadar saplanmıyor ki avaz avaz bağırasın... günleri saçlarından yakalayacaksın, canavar, bir genç kız oluverecek. Gözlerinin içine bakacaksın günlerin. Birer ağaç gibi meyve verecek günler."⁵ Kelimelerdeki sıcaklık, hayatın canlılığını tanımak arzusundaki insanın heyecanını yansıtmaktadır. Düşünce, bu hayat içerisinde, çoğu zaman bir merak, mücadele ve sonuçları milletin kültüründe karşılığını bulacak olan bir yaratım sürecidir. Entelektüelin merakı, kitapların dünyasında boy verir. Onun başarısı, kendi varoluşuyla kitaplardan öğrenilen yaşam arasında kurduğu uyumdur. Trajedi, hayatın içerisinde ortaya çıkacaktır. Kaçış, kitaplardır. Burada hayat, sürekli olarak canlılığını koruyan bir bilinç halidir. Süreklilik ve bilinç, sonucu bilinmeyen bir iddiaya dönüşür. Dolayısıyla, biyografiye müdahale edecek her türlü ön kabul, işte burada bir tahrife dönüşecektir.

Cemil Meriç'in entelektüel kişiliği, kelimenin Yunanca anlamında mevcut olan ve ancak otobiyografik bir inceleme sonrasında anlaşılabilir

4 Cemil Meriç, *Jurnal II*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s.27.

5 Cemil Meriç, *Jurnal I*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.74.

romansı bir hayatın izlerini taşır. Biz bu hayatın, bir insan yaşamında ne türden dehlizler içinde tecrübeye dönüştüğünü ve tüm zorluklara rağmen kendi büyük hikâyesini kurduğunu gördüğümüzde, entelektüelin gerçekte kim olduğunu, Cemil Meriç özelinde fark etme şansına sahip oluruz. Journaller ‘entelektüeli’ tanımak konusunda, bize rehberlik edecektir. Çünkü journaller “entelektüel bir otobiyografi” olma özelliğine sahiptirler.⁶

Büyük bir iştia ve tecessüsle okunan kitaplar arasında Meriç, kendi ‘insan’ gerçeğini arayan bir havari gibidir. Soru açıktır: “Kendimizi tanımak”. Ve aynı günce içerisinde, insanın yazgısına dair daha özel bir soruya dönüşür bu: “Kendini tanımak”⁷. Meriç, burada kendi merakının havarisidir. Fakat her yazılı metinde arzu edilen okuyucu ile birlikte düşünme niyeti onun metinlerinde açık bir izleğe dönüşür. “Kelimeleri sana veriyorum okuyucu... Onlar yanıp sönen bir oyuncak. Boş içleri. Boş mu? Alev var göğüslerinin içinde, barut var, gözyaşı var. Nihayet bütün dünya kelimelerden ibaret. Ama sende ne varsa kelime de o var. Kelime Narsis’in kendini seyrettiği dere. Çok bakma, içine düşersin!”⁸ Bu sözleri sarf eden Meriç, havari Petrus gibi, inkâr ettiği gerçeğin hakikatteki değerini bilmektedir (Matta 26: 31-35). Bir diğergamlık ifadesi olarak bunun karşılığı şu sözlerdir:

Bütün gayretlerimizin ortak bir hedefi olmalı: kendimizi ‘ben’in diktatörlüğünden kurtarmak. Bir başkasını düşünmek, zindanımızın kapısını aralamak demektir. Sakatlıkların en kötü yanı, kanatlarımızı kırarak, bizi, ‘ben’imize zincirlemektir; çaresizliğimiz bir kâbus gibi sarar etrafımızı, bizi toplumla bağdaşamaz hale getirir.⁹

Günce tarzında hazırlanmış olan journallerde, bir insanın derinlerinden gelen çılgınlığını duyarız. “Neden yalnızlık bizi ürkütüyor. Ürkütüyor çünkü sonsuzluğun başlangıcı gibi geliyor bize ve sonsuzluğun karşısında kendimizi, kolumuz kanadımız kırık ve bomboş hissediyoruz, öldükten sonra yaşamak için tanıklar istiyoruz... Çoğu hiç de orijinal olmayan bu düşüncelerle şu sayfaların bekâretini bozmak neye yarar? Kim beni okuyacak? Benzerlerime iletecek hiçbir önemli mesajım yok”.¹⁰ Journallerdeki bu çılgılık, entelektüel derinliğin içinde yankılanan bir sese dönüşmektedir. Fildişi kulesinden işitilen sesin sahibi, kitaplarıyla buluşur okuyucuyla. Bu ses, hu-

6 A.g.e., s.18.

7 A.g.e., s.61.

8 A.g.e., s.65.

9 A.g.e., s.44.

10 A.g.e., s.44.

zurlu, çevik ve tetikte bekleyen dikkatli anlatımıyla işitilir. Fakat jurnallerden işittiğimiz ses, hayatın anlamına dair, samimi itiraflara dönüşür. Acı, hayatın ağırlığı içerisinde yaşanır ve bize derinliğin sınırlarını hissettirir.

Bu trajik durum, entelektüelin dünyasında belli bir imkâna dönüşür. O, kendi varlığını, insan hayatının sınır uçlarında yaşamayı göze alarak olgunlaştıracaktır. Meriç 1955'te başladığı *Jurnal* notlarını 1983'e kadar devam ettirir. Notları tutmaya başladığında otuz sekiz yaşındadır. Kitabın asıl omurgasını oluşturacak olan kısımlar bu yaşına kadar tecrübe ettiği hayatın içinde yaşanır. "İstirap Hülâsa Edilmiyor" başlığıyla 1963'te aldığı notlar, Meriç'in yaşamına tanıklık etmemiz açısından büyük bir öneme sahip:

29 Ekim 1942. Elazığ'dayım. Arkamda kirli, korkulu, karanlık yirmi beş sene... Dost bi-perva, felek bi-rahm. Tesadüfün karşıma çıkardığı çakıl taşlarıyla bir kulübe, bir liman inşa etmek istiyorum... Kader karşıma hapishane gardiyanı olmak için yaratılan bir müdür çıkarıyor... Yağmurlu bir kış akşam. Karım sancılanıyor. Kimseyi tanımıyorum henüz. Param yok. At hırsızına benzeyen sarhoş bir doktor karıma kürtaj yapıyor. Kan revan içinde sedire bırakılan kadınla aynı yatağa uzanıyorum. Sonra ikinci bir çocuk daha kaybediyoruz... Solculuğumuza dair rivayetler dolaşüyor. İçimde iki büyük korku: Polis korkusu, frengi korkusu... Karıma Elazığ Lisesi'nde açık bulunan coğrafya hocasını vermediler. Neden vermediler bilmiyorum. Karım yeniden gebe kaldı. Doktor bu defa hayatı tehlikede dedi. İstanbul'a döndük. Gözlerim hayli yorgundu, rapor aldım... kabul etmediler... Karım İstanbul'daydı, yalnızdım ve elli lira geçiyordu elime. Otele 60 lira veriyordum. Kitap yok, arkadaş yok... Hayatıma devam 'etmek için tek yol kalmıştı: dolandırıcılık. İstifa ettim.¹¹

Bu Cemil Meriç'i *Jurnal*'den tanıyoruz. Benzer bir hayatı, Meriç'in yazdığı *Saint-Simon: İlk Sosyolog, İlk Sosyalist* kitabında okuruz. Bu sefer entelektüelimiz Saint-Simon.

On beş gündür kuru ekmek yiyorum. Odamda ateş yok. Kitabımın kopya masraflarını karşılamak için elbiselerimi de sattım. İlim aşkı, insanlığı mutluluğa kavuşturmak, Avrupa'yı buhrandan kurtarmak arzusu beni bu hale düşürdü. Niçin yüzüm kızarsın, eserimi tamamlamak için yardım istiyorum.¹²

Farklı tarihlerde ve farklı coğrafyalarda yaşamış olan iki entelektüel. Hayat karşısında yaşanan ıstırap aynı. Tecessüs ve hırsta. Bu benzerliğe bü-

11 A.g.e., s.231.

12 Cemil Meriç, *Saint Simon: İlk Sosyolog, İlk Sosyalist*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s.27.

tün bir entelektüellerin yaşamında gözlemleriz. Bu durum, entelektüelin vasıflarını yakından tanıma fırsatı vermektedir bize. Edward Said meseleyi, *Entelektüel* başlığıyla Türkçede yayımlanan eserinde, geniş oranda entelektüelin hayat karşısındaki varoluşsal tavrını öne çıkararak ele alır. Kitap, kişisel tecrübelerin sınırında entelektüeli tanımaya çalışmaktadır. Bu anlamda bir çeşit savunma gibidir. Akademik yaklaşımlara karşı, sorumluluk sahibi aydının savunusu olarak da değerlendirilebilir bu girişim. Said, entelektüel ile ilgili dile getirdiği düşüncelerini, canlı bir motif şeklinde sunar bize:

Kişinin değiştirme gücüne sahip olmadığı üzücü bir duruma tanıklık etmesi hiçte monoton, renksiz bir faaliyet değildir. Foucault'un deyişiyle 'amansız bir vukuf'u alternatif kaynaktan taramayı, gömülmüş belgeleri gün ışığına çıkarmayı, unutulmuş tarihleri diriltmeyi gerektirir tanıklık etmek. Dramatiklikten ve isyankârlıktan nasibini almış olmayı, çok nadir ele geçen konuşma fırsatlarını çok iyi kullanıp dinleyicinin dikkatini çekebilmeyi, hasımlardan daha iyi espriler yapmayı daha iyi tartışmayı içerir. Ne koruyacak makamları ne de başında nöbet tutup gücüne güç katacakları toprakları olan entelektüellerde bazılarını çok rahatsız eden bir şeyler vardır; kendilerini beğenenleri de yok değildir ama daha çok kendileriyle dalga geçerler mesela, lafı eveleyip gevelemektense daha doğru konuşurlar. Ama şu gerçekten kaçış yoktur. Kendilerini böyle gören entelektüellerin ne yüksek mevkilerde eş dostları ne de resmi makamlarda itibarları olur. İnsan yalnız kalır, doğru; ama her zaman sürüye uyup mevcut duruma hoşgörü göstermekten iyidir yalnızlık.¹³

Cemil Meriç'in *Jurnal*'in ikinci cildinde 'entelektüellik' başlığı altında oluşturduğu portresini okuduğumuzda, Said'in meseleyi dile getirirken ifade ettiklerine yakın bir düşünceyle karşılaşırız. Entelektüel imge her ikisinde de hayatın içerisinde hissedilen bir sorumluluk olarak ifade edilir. Eylemin karşısında, dokunulmasından herkesin rahatsız olacağı bir düşünce ortamı vardır çünkü. Bu ortam içerisinde huzursuzluğun sınırlarını, entelektüelin hissettiği sorumluluk çizmektedir:

68'lere kadar insanlığın düşünme tarihini tavaf eden bir şakırttım. Düşünmüyordum, başkalarının neler düşündüğünü öğrenmeye çalışıyordum. Uzun süren bir cıraklık. Bugün bütün nas'ların peçesini sıyırmış, bütün hakikatleri tenkit süzgecinden geçirmiş, hakikatten başka tecessüs ve yaşayış sebebi kalmamış insanım... Gerçek entelektüel önce ülkesinin haklarını, düşman bir dünyaya haykırmakla görevlidir. Yani rüşeymî bir mahiyet taşıyan şu veya bu sınıfın ideolog veya demagogu

13 Edward Said, *Entelektüel, Sürgün, Marjinal Yabancı*, s.16.

olmamak, ülkesinin bütünü, bütün ülkelere karşı müdafaa etmek vazifelerin en büyüğü değil mi?... Herkes bir an önce sınıf duvarlarını yükseltmek ve kinlerini semirtmekle uğraşırken kimse beni dinler mi? ... ne romancıyım ne şair ne tarihçi. Sadece dürüsttüm, çok okudum, çok düşündüm. Beşeri ihtiraslardan uzağım. Bütün bu vasıflar bir düşünce adamının hamurunu yapar.¹⁴

Entelektüel Tavrın Bağışladığı Özgünlük

Cemil Meriç, kitaplarında ve kendisiyle yapılan röportajların bazılarında, hayatının belli evrelerinde uğrak yeri kıldığı ideolojik düşüncelerden bahseder. Bunların her birinin ağır sorumluluğunu üzerinde hisseden Meriç, hayatı boyunca istikamet üzere tetikte beklediği mevziyi koruyacaktır. Ümit Meriç, babası Cemil Meriç’le ilgili kendisine sorulan bir soruda bu gerçeği şu şekilde dile getirir:

(Cemil Meriç) istikamet değiştirdi mi?

(Gülerek) İstikametler, istikamet değiştirdiler aslında; babam istikamet değiştirmede. Sağ cenah babamı anlamaya başladı, ona yaklaştı diyebiliriz. Ciddi bir solcuydu ama bizim anladığımız manada değil. Hayatının sonuna kadar marksistti, bir düşünce sistemi olarak Markizimden hiçbir zaman vazgeçmedi.¹⁵

Cemil Meriç, Ergün Göze ile yaptığı bir röportajda hayatını ve düşünsel serüvenini şöyle tasnif eder: “Meriç’in çocukluğu, hoca olma isteğiyle geçer. İlk gençlik yıllarında koyu milliyetçidir. 36-38’li yıllar sosyalist devir. 38-60 arası mütefekkirimiz araftadır. 64’e kadar Hind’de. Sonra Osmanlı.¹⁶ Söz konusu ideolojilerin temsil ettiği imajların, bir düşünür olarak serüveninde sahip olduğu önemle doğrudan ilişkisi vardır. Bu farklı kamplar, Türkiye’nin geleceği hakkında kaygı sahibi herkesin uğrak yerleridir. Meriç, verdiği cevaplarla birbirine uzak bu ideolojik kamplar içinde gerçekte hayatı ne derece bir ciddiyetle yaşadığını gösterme niyetini taşımaktadır. Biz bunu *Jurnal*’ın ikinci cildindeki “Gerçek Hüviyetini Tespit” bölümüyle, “Her Hâl Tercümesi Bir Müdafaanâme” bölümlerini okuyarak öğreniyoruz.

Tarık Mümtaz, *Karagöz* başlıklı Türkçe bir gazete çıkarmaya başladı. Tatilde Reyhanlı’ya gelip babamdan benimle çalışmak müsaadesi aldı. *Karagöz*’de kaç ay yazdım bilmiyorum. “Geç Kalmış Bir Muhasebe” baş-

14 Cemil Meriç, *Jurnal II*, s.208.

15 Düccane Cündioğlu, *Bir Mabel İşçisi: Cemil Meriç*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2010, s.209.

16 A.g.e., s.8.

lıkl ı yazımı istisna edersem (*Yenigün* gazetesinde yayımlanmıştı) hayat-ı tahririyemin başlangıcı Karagöz'deki şiirlerdir. Tarık, Türkçülüğü temsil ediyordu o sıralarda. Fransızlarla arası bozulmuştu. Oysa benim dostlarım hep Fransız yanlısı idi. Ben de sırf dostluk icabı diyerek Yıldız gazetesine yarı-manzum, yarı-mansur bir hicviye döşendim. Başlık "Unutma ve Affetme Türk Genci". "İrfan kalelerimize çöreklenen engreklerin kırk başını birden ezmek milli savaşın baş borcudur. vs."

Siz ki anavatandan bile kovulmuşsunuz
Habasetle kaynaşmış, şerle yoğrulmuşsunuz.
İnsanlığın, tarihin lanetlerle andığı
Ufkumuzda tünleyen bir alay baykuşsunuz.

Henüz talebeydim. Sövüp saydığım adamlar da, beni en çok seven, en çok koruyan hocalarımdı. Felsefe hocam Mesut Fani idi. İlk derste beni dışarıya çağırıldı. "Biz sana ne yaptık yavrucuğum" dedi. Şöyle bir şey söyledim: "Bana dostluk yaptınız, ama ülkeme düşmansınız"... Halep başkonsolosu İdris Sabih Bey, beni Halep'e çağırıldı. Tarık'la münasebetimi kesmemi, bu adamın Atatürk'e suikast yapan bir güruha mensup olduğunu, kendisiyle dolaşmakta devam edersem beni koruyamayacağını anlattı...İyi günlerinde yanında olduğum bir insanı, iftiraya uğradığı zaman bırakamam falan filan diyerek istikbalimi tepeledim. Yoksa mülkiyeye gönderilecektim.¹⁷

Bu yazılarda, Cemil Meriç'i daha iyi tanıyoruz. Bu durum bize Meriç'in entelektüel duruşunu tanıma konusunda önemli imkânlar sunuyor. Entelektüelin kimliği, kişisel tavrının anlaşılmasıyla netlik kazanacak bir tercüman-ı haldir. Burada Aristoteles'in entelekeia kelimesine verdiği anlamı yeniden hatırlamalıyız. Entelekeia, yetkinlik ve olgunluk halindeki varlık için kullanılır. Tanım, yaşamla, entelektüel merak arasındaki canlı ilişkinin dayandığı varoluş sürecinin önemini bize gösterir. Mevzu burada salt zekâ değildir. Hayat, kitaplardan öğrenilir fakat öğrenilen hiçbir şey ahlaki normları aşıp bir fırsata dönüşmez. Çoğu defa, gündelik yaşam içinde, tam tersi bir etkiye bulunarak, güç bela sahip olunan mevkilerin de kaybedilmesine sebep olur. Meriç'in hayatında bunun birçok örneğini bulabiliriz. Lise son sınıfta "Unutma ve Affetme Türk Genci" başlığıyla hocalarına yönelttiği eleştiriler, her ne kadar hocaları durumu affetse de okul idaresinin yazıyı okuması sonrasında, bitirme imtihanına on beş gün kala okuldan uzaklaştırılmasına neden olur. Konsolos İdris Sabih Bey'in, Tarık Mümtaz Bey'le görüşmemesi gerektiği ihtarını kabul etmeyerek, muhtemel bir mülkiye yolculuğunu kaybeder. Dahası devlet erkânının ricasını kabul etmeyerek otoritenin düşmanlığını üzerine çeker. 1939 Nisan ayın-

17 Cemil Meriç, *Jurnal II*, s.249-255.

da tevkif edilir, birçok kitap ve dergi koleksiyonlarına el koyarlar. Hatay hükümetini devirmek suçundan idam talebiyle yargılanır. Meriç bu olayı *Jurnal*'inde şu cümlelerle anlatır:

Yirmi dört yıl önce mahkemede marksist olduğumu haykırdım. Bu ümitsizlikten doğan bir isyandı... Mubassırdan yediği tokat. Bu defa şehirli olduğu için değil, Türk olduğu için, sömürgeciliğe karşı olduğu için hırpalanış... Marksistim dediği zaman tek işçinin elini sıkmış değildi. Sadece namuslu olmak, korktuğu için sustu dedirtmemek istiyordu... Onun için ezilen insanlar, kurtarılması gereken insanlar vardı, ama kim olduklarını bile bilmiyordu onların. Fakirdi. Ne var ki kültürü ile âdeta tek bir varlık, bir nevi aristokrasi idi... O rüyalarıyla marksistti belki. Yani kahreden realiteden kurtulmak için ilk mütefekkiye sığınıyordu. Sonra yine aç kaldı, yine işsiz kaldı. Sözde beraat etti ama yirmi yıl peşini bırakmadı polis.¹⁸

Adorno'nun, "bütün her zaman yanlıştır" sözünü, hazır tarifler içinde kaybolan biyografinin, sahip olduğu çeşitlilik içinde entelektüel tanımak gerektiğini belirtmek için kullanıyorum. Cemil Meriç, Ahmet Aslan'a verdiği bir röportajda bu durumu şu şekilde açıklar: "İnsan bütündür. Evet dersiniz biter. Hâlbuki aydın olmanın insana yüklediği büyük sorumluluklar var. Bu sorumlulukların idraki başka, uygulama imkânı başka. Belki ben aydın olmanın sorumluluğunu idrak ediyorum ama icaplarına ne kadar uyuyorum bilemem."¹⁹ Bütünü bozan anlam, aydın sorumluluğuyla, bu sorumluluğu yerine getirme konusunda aydının hissettiği huzursuzluktur. Sorumluluk, insani varoluşun sınır uçlarında gezinerek hissedilir. Hayat karşısında omurga sahibi olmak, kişinin kendi varoluşu içinde sürekli devam eden tedbirli duruşu korumasıyla mümkün olacaktır. "İnsanlar, seçtikleri rolü sonuna kadar oynamak zorunda" diyen Meriç, önünde hazır bekleyen tekliflerin, kendisinden almak istedikleri asıl şeyin kendi varlığı olduğunu bilmektedir. Bu teklifler karşısında, zor olanı tercih ederek, kendisi için hazırlanmış kâşaneleri terk eder. "Suriyeli memurlarla muhabere halindeydim. İyi bir dostluk kurmuştum. Türkiye'ye dönmek istiyordum, onlar gönderecekti. Yalnız bir şartları vardı. Tarık Mümtaz'la olan münasebetimi kesmek. Belimde tabancam, parmağım tetikte. İki gün Tarık Mümtaz'ın peşinde dolaştım, korumak için."²⁰

Biyografilerde görülmeyen ve her entelektüelin dünyasında büyük öneme sahip olan şey, kendi varlığını, alışılmış hayatın kazanımlarından kaçırma

18 Cemil Meriç, *Jurnal I*, s.78.

19 Hüsamettin Arslan, "Cemil Meriç ile Mülakat", *Türk Edebiyatı*, 1987, sayı: 166, s.2.

20 Halil Açıkgöz, *Cemil Meriç ile Sohbetler*, Seyran Yayınları, İstanbul, 1993, s.72-73.

konusunda gösterdiği maharettir. Hayat, bu terk edişler içinde bir yalnızlığa dönüşür. Meriç, hatıratında sürekli, yalnızlığıyla ilgili şikâyetlerde bulunur. Böylesi bir hayatı yaşamak tercihi kendisininidir. Dostlarının anlaşılmasız davranışları, Meriç'in ikna edilmez tavır ve üslubunun sonucudur. "Kitap ve düşünce seni vatanında garipleştirdi. Koptun. Ama yeni bir güneşe peyk olamadım. Olamazsın da. Trajedi burada. Yarı yolda kalmak. Hepimiz yarı yoldayız. Ama ben bir kâbus içindeyim. Yürüyemiyorum."²¹ Meriç, entelektüel sorumluluğunu mutlak bir hakikat içerisinde hisseder. "Her düşündüğümü Allah karşısındaymıışçasına söyleyebilmeliyim" der.²² Bu bağımsız duruş kendisine, farklı düşüncelerin içerisinde söylem geliştirme imkânı sağlayacaktır. "Benim düşüncelerim heterodokstur. Sosyalist değilim. İslamcı değilim, Öyleyse ben neyim? Ben kendimim."²³

Kitaplar: Dünyanın Bütün Limanları

Entelektüelin temel sorunlarından biri kitaplarıdır. Kitaplar onun dünyasına, çocukluğunda girer ve bu erken tanışma, hayatı boyunca devam edecek olan bir sadakate dönüşür. Entelektüelin yaşamında kitap, kendisinden hiçbir zaman ihanet görmeyeceğine inanılan sevgilidir. Sevgili, uzun ve yorucu bir yolculuğa çıkarır maşuku. Biline gelen hayatın gündelik gerçekleri, entelektüelin zihninde buyurgan bir otoriteye dönüşemez artık. Okur, bir tercih yapmak zorundadır. Kitapların elinden almak istediği hayatına ya geri dönecektir ya da sonuçlarını hiçbir zaman erken bir zamanda göremeyeceği bu serüvene devam edecektir. Burada bir sorunla karşılaşyoruz. Entelektüel okuma ve uzmanlığa yönelik okuma... Okuma eyleminin dikotomisi... Birinci çeşit okuma, entelektüelin vafına ayrıca bir nitelik yükleyecektir. Çünkü bu çeşit okuma, bütünüyle varoluşsal bir istekle kendi arzusunu doyurmakta. Hayat en sert yüzünü gösterdiğinde bile bu kişiler ellerindeki kitapları bırakmazlar. Uzmanlığa yönelik okuma, üniversitelerle yaşıt. Entelektüelin kim olduğu sorusunda ortaya çıkan asıl sorun, bu iki farklı okuma tarzının da içeriğini oluşturmaktadır.

Cemil Meriç, "Kalbi var kitapların" der.²⁴ Kitap karşısında gönüllü köleliğine hazırdır. "Kahrını çekeceksin kitabın, hizmetinde bulunacaksın. Senelerce, senelerce hiçbir şey beklemeden diz çöküp emirlerini dinleyeceksin."²⁵ Meriç, "benim için tek mühim olan kitaptı" der bir konuşmasın-

21 Cemil Meriç, *Jurnal I*, s.134.

22 Halil Açıkgöz, *Cemil Meriç ile Sohbetler*, s.39.

23 A.g.e., s.39.

24 Cemil Meriç, *Jurnal I*, s.67.

25 A.g.e., s.67.

da. Bu sözü, görerek tanımadığı Hollanda'yı nasıl kitaplardan öğrendiğini anlattığı bir bölümün başlığı olarak kullanır. "Leniant'ı kaç Hollandalı bilir acaba? Ben yirmi dört saat aç kalma pahasına elde etmiştim o kitabı".²⁶ "Dosto ve Biz" başlıklı bölümde ise Meriç'in, kitapların dünyasında kendini nasıl kaybettiğine şahit oluruz. Her kitabın içeriği, çeşitli imgelerle farklı bir düşünceye dönüşür onun ifadelerinde. Bir nevi edebiyat tarihçiliğiyle karşılaşırız böylelikle. Cemil Meriç'in bu özelliğinin üzerinde durmak, başlı başına bir inceleme konusu olmalıdır. Bu konuda mütefekkirin, Zweig'la olan benzerliği dikkate değerdir. İkisinin de büyük tecessüsü, Rus ve Fransız edebiyatının zirvelerinde gezinmektir. Meriç'in kitapla tanışıklığının erken yaşlarda başladığını belirtmiştik. "Çocukluğumda Reyhaniye'de kitap vardı. Babam bize akşamları kitap okurdu. İlk dinlediğim kitaplardan biri Abbâse'dir. Sonra W. Scoot'un *Selahattin Eyyubi*'sini okudum. Bu temasım 9-10 yaşlarımdadır."²⁷ Bu erken başlayan okuma serüveni lise yıllarında zirveye çıkacaktır. "Benim kendi edebiyatımızla münasebetim liseyi bitirinceye kadardır. Divan Edebiyatını ve Tanzimat Edebiyatını, N. Kemal, Hamid... hepsini okudum. Ondan sonra Batı'ya gittim. Bize yeni yeni dönüyorum. Çok okudum, görüyorsun gözlerimi kaybettim okumaktan."²⁸ Yolculuklarında bavullar dolusu kitaplar taşınır ve gidilen yerde çabucak biter. Her yolculuk bu açıdan sıkıntılarla doludur. Kitaplar biter bitmez Meriç yalnızdır. Özlemini çektiği kütüphaneye 1945'lerden sonra kavuşacaktır. Bu kütüphane zamanla on bir bin Fransızca kitabın bulunduğu kocaman bir kütüphane haline gelecektir.

Okumak Meriç'e büyük bir üslup başlıklar. "Ben Türkçe'de üslup sahibiyim."²⁹ Türkçe düşünme ve yazma üslubunu ise lise yıllarında tadar. Tarık Mümtaz'ın teşvikiyle Süleyman Nazif'i okur. "Ben bir parça Peyami, bir parça Süleyman Nazif'im. Ben Sinan Paşa'yı okudum. Takip ettiğim üslup da onun ailesine mensuptur. *Tazarrunâme*'yi çok evvel okudum ama sesi hatırımda kalmış."³⁰ Düşüncedeki yerliliği Türkçedir. Dünyayı Fransızca ile tanır. Türkçenin imkânlarıyla kendi tarihini keşfe çıkar. Bu keşif, dilin şiirsel ifade biçimleri içinde bir anlatıma dönüşür. "kimi başında tacla doğar, kimi elinde kılıçla.. Ben kalemle doğmuşum. İnsanlar kıyıcıydılar, kitaplara kaçtım."³¹

26 A.g.e., s.159.

27 Halil Açıkgöz, *Cemil Meriç ile Sohbetler*, s.92.

28 A.g.e., s.30.

29 A.g.e., s.25.

30 A.g.e., s.71.

31 Cemil Meriç, *Mağaradakiler*, s.448.

Meriç, lise yıllarında tanışır Fransız düşüncesiyle. Lise sonrasında Batı'yı keşfe çıkar. Keşif rehberi sözlükler ve ansiklopedilerdir. Temel konular, Rönesans, Aydınlanma, romanlar ve marksizmdir. Çağının aydınının yabancı olduğu birçok kitap ve yazarla, kitaplarla tanışır. Kendi vatanından sürgün edilmiştir, fakat gidilen yerde bezgin bir küskün değildir. "Batıyla Doğu arasında bir miras farkı var. Diyalog asırlardan beri devam ediyor."³² Meriç, mirasın oluşturduğu iki farklı dünyayla karşı karşıya olduğunu bilmektedir fakat benzerlik insanın kendi doğasında ortaya çıkan öze aittir ve bu öz tanışıklığa muhabbet eklemektedir. "Balzac'ın, bir İbn-i Haldun'un, bir Makyavel'in arkasına gizleniyorum. Kendimi yaşıyorum onlarda.. Kendi öfkelerimi, kendi ümitlerimi, kendi ümitsizliklerimi."³³ Fransızca, Voltaire'ın, Rousseau'un dünyasıdır. Dil, düşünce ve üslup açısından etkiler Meriç'i. Kitaplarındaki dil Türkçedir fakat düşüncesini ifade ediş biçimi Voltaire'ın diline benzer. Fransız aydınının felsefi tutumu, varoluşçu kaygılarla kendi felsefi dilini kurar. Entelektüeller bu açıdan Fransız felsefesiyle sürekli temas halindedir. Felsefe ve edebiyat, ortak bir sosyal bilim dili kurar bu felsefe içerisinde. Evrensel yerel olan arasındaki uyum, entelektüelin kimliğinde belirgin bir vafsa dönüşür bu süreçte. "60'lara kadar tecessüslerimin yöneldiği kutup: Avrupa. Coğrafyamda Asya yok. Yalnız dilimle Türk'üm."³⁴ Sürgünden dönüş ilk gençlik yıllarındadır. Lise yıllarında hatmedilen Tanzimat edebiyatı, Türk modernleşmesi ve aydınlar konulu uzun bir inceleme, yeniden gündeme gelecektir. Salt bir değerlendirme değil Meriç'in kaygısı. Tanzimat aydınlarının neyi nerde yanlış yaptıklarına dair inşa edici bir çalışma. Bu durumun gerekçesini şu şekilde ilan eder. "Avrupa'yı tanımak, gaffet. Avrupa'yı tanıyan, ülkesinden kopuyor. Bu lanet çemberinden nasıl kurtulacağız? Mümkün. Yığın Avrupalılaşıırken aydınlar Türkleşmeli."³⁵ Türkleşmek, kendi kültür tarihini yeniden tanımayı gerektirecektir. Entelektüel, sorumluluğunu tekrar hatırlayacaktır. Tanzimat aydınının problemleri yeniden gündeme getirilerek, Osmanlı'nın tarih sahnesinden çekilmesinin sebepleri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Edward Said, entelektüelin, kendi diliyle kurduğu ilişkiyi şu ifadelerle tanımlar. "Her entelektüel, bir dilin içine doğar ve hayatının geri kalanını da çoğunlukla dilin içinde geçirir, bu dil onun entelektüel faaliyetlerinin

32 Cemil Meriç, *Jurnal I*, s.134.

33 Cemil Meriç, *Mağaradakiler*, s.450.

34 A.g.e., s.448.

35 A.g.e., s.449.

başlıca amacdır.”³⁶ Amaç, entelektüelin kendi ifadeleriyle yazım arasında, dil zevkinin sunduğu özgün söyleyiş içinde, okuyucuya seslenme arzusu-
nu temsil eder. Tarihle, milletle ve kendi okuruyla bu dil üzerinden ilişki
kurar yazar. Meriç’in üslubu, dikte ettirilmiş metinlerdir. Konuşma dili-
nin, belagat özelliklerini üzerinde taşır bu metinler. Kitaplarla dolu güçlü
zihin, düşünce ve bilincin imbiğinden geçerek, belagatin sözel incelikleri
içinde Meriç’in kitaplarında karşımıza çıkar. “Amacım, yazarı okuyucudan
ayırarak bütün engelleri yıkmak, sesimi bütün hiziylere duyurmak. Şuurun,
tarihin, ilmin sesini. Öyle bir ifade yaratmak istiyorum ki Türk insanının
uyuyan şuuruna, bir alev mızrak saplansın.”³⁷ Meriç’in üslûbunda saklı
duran amacı anlamamız için Adorno’nun entelektüel için söylediklerini
dikkatli okumamız gerekir.

Adorno’nun entelektüeli hem eskiyi hem de yeniye aynı ustalıkla ber-
taraf eden daimi bir sürgün olarak temsil edişinin özünde aşırı ölçüde
işlenmiş bir yazım üslûbu vardır. Bir kere bölüm pörçüktür bu üslûp,
ani iniş çıkışlarla doludur, süreksizdir; izlenecek bir anlatı örgüsü ya da
önceden belirlenmiş bir düzen yoktur. Bu üslûp, entelektüelin bilincini
hiçbir yerde dinlenemeyen, başarının yaltaklanmalarına karşı sürekli
tetikte duran bir bilinç olarak temsil eder. Adorno’nun yaşamının son
yıllarında söylediği gibi entelektüel dünya üzerinde bir etki yaratmayı
değil bir gün, bir yerde birilerinin onun yazdıklarını tam da onun yaz-
dığı gibi okuyacağını umar.³⁸

36 Edward Said, *Entelektüel, Sürgün, Marjinal Yabancı*, s.39.

37 Cemil Meriç, *Mağaradakiler*, s.451.

38 Edward Said, *Entelektüel, Sürgün, Marjinal Yabancı*, s.61.